

tiidschrift voor bijbelse theologie

Interpretatie

Zien van het
gelaat

Vergelding en
vergeving

Breukelman en
Drewerman

95-6

3e jaargang nr. 6

Colte

Interpretatie

redactie

dr D. Monshouwer, Hoevelaken
 L.J. Parlevliet, Nieuwerkerk aan den IJssel
 H. Burger, Rotterdam
 drs J.M. Deenik-Moolhuizen, Amsterdam
 dr J.C.M. Engelen, Herten
 prof. dr C.J. den Heyer, Kampen
 dr R. Hoet, Antwerpen
 dr C.G.J. de Jonge, Brummen
 drs E.M.A. Meereboer (O. Carm.), Nijmegen
 dr P. Schelling, Den Haag
 drs B. Siersema, Amstelveen
 G.H. Westra, Hilversum

medewerkers

drs T.H.M. Akerboom, Nijmegen / dr M. Barnard, Leiden /
 prof.dr P.C. Beentjes, Nieuwegein / drs Y. Bekker, Oudega /
 drs A.W. Berkhof, Blaricum / dr J.J. Beumer, Haarlem / prof.dr
 J.P. Boendermaker, Hilversum / dr D. Boer, Amsterdam /
 dr M.E. Brinkman, De Bilt / prof.dr K.A. Deurloo, Amsterdam /
 dr P. van Dijk, Enschede / drs A. Eikelboom, Den Haag /
 dr J.F. Goud, Den Haag / prof.dr B.P.M. Hemelsoet, Amster-
 dam / drs D. Hofstra, Oudega / prof.dr H.D. van Hoogstraten,
 Nijmegen / prof.dr H. Jagersma, Sneek / drs H.M.J. Janssen
 o.f.m., Utrecht / dr R. Kopmels, Druten / dr L. Lagendijk,
 Wolphaartsdijk / drs J.G.K. Littooi, Zwolle / dr M. van Loopik,
 Hilversum / drs G. Minnaard, Berlijn / C.W. van der Neut,
 Huizen / drs H.J. van Ogtrop, Haarlem / ds P. Oussoren,
 Utrecht / prof.dr H.G.L. Peels, Apeldoorn / dr M. Poorthuis,
 Hilversum / dr R. Reeling Brouwer, Amsterdam /
 ds S.L. Schoch, Amstelveen / dr N.A. Schuman, Zaandam /
 drs A.G. Soeting, Amsterdam / drs A.M. Spijkerboer, Doorn /
 dr C. Van der Stichele, Oud Turnhout / drs R. Venema, Amster-
 dam / ds Y. Voorhaar, Brummen / dr H. Vreekamp, Epe /
 prof.dr H.A.J. Wegman, Utrecht / dr C.M. Wigmans, Alphen
 aan de Rijn / prof. dr J.Th. Witvliet, Naarden / drs A.H. Wöhle,
 Almere / ds J. Zuur, Den Haag / J. Zuurmond, Glanerbrug /
 prof.dr R. Zuurmond, Delft

Colofon

Interpretatie is een uitgave van Uitgeverij Boekencentrum te Zoetermeer en verschijnt achtmaal per jaar. De verschijningsdata zijn 15 januari, 1 maart, 15 april, 1 juni, 15 juli, 1 september, 15 oktober en 1 december. Een abonnement in Nederland kost f 98,50, buiten Nederland f 137,-; losse nummers f 15,-. Voor studenten geldt een bijzonder tarief van f 75,-, buiten Nederland f 113,50 (kopie studentenkaart meesturen bij aanmelding). Een abonnement kan op elk moment ingaan maar alleen vier weken voor het einde van het kalenderjaar worden opgezegd. Losse nummers zijn in de gespecialiseerde boekhandel verkrijgbaar of bestelt u door het betreffende bedrag over te maken op giro 610252 t.n.v. Uitg. Boekencentrum te Zoetermeer, o.v.v. de gewenste exemplaren.

ISSN 0929-015X

Eindredactie: Hennie van de Vendel, Driebergen
 Lay-out: Anton Sinke, Nieuwerkerk aan den IJssel
 Druk: Drukkerij Nagelhout, Hoevelaken

Advertentie-opgave en informatie: Adviesburo Hardeman,
 Postbus 4230, 6710 EE Ede, tel./fax (08380) 3 76 36

Redactie: Postbus 218, 3970 AE Driebergen, tel. (03438) 1 82 70
 Administratie: Uitgeverij Boekencentrum, Postbus 29,
 2700 AA Zoetermeer, tel. (079) 62 86 28, fax (079) 61 54 89

Voor een gesproken uitgave kunt u terecht bij CBB,
 Postbus 131, 3850 AC Ermelo, tel. (03417) 51014.

In de volgende nummers onder andere:

- **Marcel Poorthuis** levert een bijdrage over de **vrouw van Mozes**. De teksten bieden geen duidelijkheid: gaat het om één of twee personen? De rabbijnse traditie werpt een eigen licht op deze kwestie.
- Het grondwoord **charisma** komt aan de orde in een artikel van **Jean Jacques Suurmond**, die nagaat hoe **Paulus** dit woord gebruikt.
- **H. Andriessen** levert een grondige bezinning op **licht in bijbel en liturgie**. Dit is de eerste bijdrage in een serie over kernbegrippen die ook als symbool gebruikt worden.
- Eén van de artikelen over **Exodus**, die vooruitlopend op het rooster zullen verschijnen, is van de hand van **Wout van der Spek**. Hij zal de opmerkelijke tweedeling in Exodus belichten: **bevrijding en tabernakel**.

Bestelbon

Ondergetekende:
 Naam:
 Adres:
 Postcode:
 Woonplaats:

- Neemt ... abonnement(en) op *Interpretatie* voor f 98,50 (buiten NL f 137,-)
- Neemt ... abonnement(en) op *Interpretatie* ingaande met nummer ...
- Neemt een studentenabonnement voor f 75,- (buiten NL f 113,50) (en stuurt kopie studentenkaart mee)

Datum Handtekening

Bon uitknippen en opsturen naar:
 Uitgeverij Boekencentrum, Antwoordnummer 10291, 2700 VB Zoetermeer

Inhoudsopgave

nummer 6, september 1995

Cees Otte, De Schepping	2
Kees Waaijman, Het zien van Gods gelaat	4
Dirk Monshouwer, De rechtvaardige weduwe	6
Marcus van Loopik, De zonen van Noach en de zonen van Abraham	8
Jan Eerbeek en Okke Wisse, Wat beoogt God?	12
Jos de Heer, Breukelman en Drewermann, 'Bien étonnés de se trouver ensemble...'.....	14
G.H. ter Schegget, Hoe verder met de theologie?	18
Rudolf Boon, Origenes en de bijbel	20
Marianne Storm, Woord-voor-woord vertalen	24
Bijbelse grondwoorden Gerard C. den Hertog, Woestijn.....	26
Dirk Monshouwer, De bijbel in het Aramees	29
Berichten Serie over David.....	7
Besprekingen Mary Glazener, <i>De beker der gramschap</i>	31
<i>De dubbele stem van haar verlangen</i>	32
Gilbert Van Belle (red.), <i>Het Johannesevangelie</i>	32
Carol A. Newsom en Sharon H. Ringe (red), <i>Met eigen ogen</i>	33

Interpretatie

Geen mens kan God zien en in leven blijven, staat er in Exodus. In datzelfde boek wordt ook verteld over **Mozes die God ziet en spreekt** van gelaat tot gelaat. Is dit een tegenspraak? Wat kan er bedoeld zijn? **Kees Waaijman** geeft zijn visie. **Pag. 4**

De gelijkenis van de onrechtvaardige rechter gelezen als die van **de rechtvaardige weduwe**. De biddende gemeente herkent zich in haar hardnekkige roep om recht. **Pag. 6**

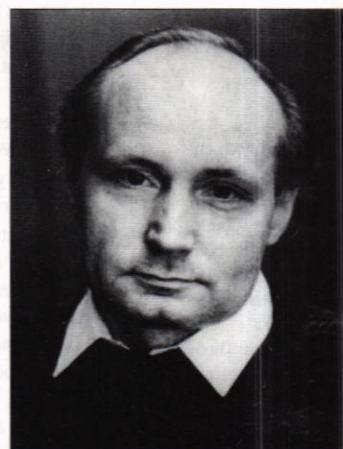

Breukelman en Drewermann; bijbeltekst en mensenleven. Staan ze op gespannen voet met elkaar? Of vullen ze elkaar aan? **Pag. 14**

De betekenis van de kerkvader **Origenes** voor de lezing van de bijbel is door de eeuwen heen zeer groot geweest. **Rudolf Boon** legt uit waarom. **Pag. 20**

Voor **niet-joden** die geloven in de God van Israël kent de rabbijnse traditie **de noachitische geboden**. Waar ze vandaan komen en wat ze inhouden, beschrijft Marcus van Loopik. **Pag. 8**

Vergelding en vergeving, centrale begrippen in de bijbel. Twee predikanten die werkzaam zijn in de **gevangenis**, beschrijven hoe deze woorden in die situatie klinken. **Pag. 12**

Jan Eerbeek & Okke Wisse

Wat beoogt God?

Is het mogelijk de relatie tussen dader en slachtoffer te herstellen? En zo ja, is er dan sprake van vergelding of van vergeving? Jan Eerbeek en Okke Wisse, beiden werkzaam als justitie-predikant in het Penitentiair Complex Scheveningen, geven in dit artikel een reactie op het proefschrift van N.A. Schuman Gelijk om gelijk. Verslag en balans van een discussie over goddelijke vergelding in het Oude Testament (VU Uitgeverij, Amsterdam 1993).

Wat mensen elkaar (en zichzelf) aandoen, is niet voor de poes. Het is niet nodig daar - stuitende - voorbeelden van te geven.

In een conflict kan een mens dader of slachtoffer zijn. Soms beide tegelijk. De meeste mensen zullen zich tijdens hun leven meer dan eens dader en meer dan eens slachtoffer weten. Maar niet iedereen zal ook als zodanig (als dader of als slachtoffer) bestempeld en/of erkend worden. Dat kan met van alles en nog wat te maken hebben, bijvoorbeeld:

- je dader- of slachtofferschap kan verborgen blijven (bijvoorbeeld in het geval van mishandeling binnen het gezin);
- je dader- of slachtofferschap kan een niet algemeen gedeeld besef zijn (bijvoorbeeld in verband met de onrechtvaardige voedselverdeling in de wereld);
- het conflict waarin je als dader of slachtoffer betrokken bent, kan bij buitenstaanders vooral verwarring teweegbrengen (bijvoorbeeld als iemand onverwacht een langdurige relatie verbreekt);
- je kunt ook te machtig zijn om als dader veroordeeld te worden of te machteloos om als slachtoffer erkend te worden (bijvoorbeeld als er sprake is van politieke of seksistische onderdrukking).

Slechts in een beperkt aantal gevallen leidt een bepaald conflict er inderdaad toe dat iemand als slachtoffer of als dader erkend en/of bestempeld wordt. In de reactie die op die erkenning en/of bestempeling volgt, speelt de aard van het conflict een grote rol en voeren emoties snel de boventoon. Maar dat laten wij hier - terwille van de eenvoud - buiten beschouwing. We stellen ons voor dat er zich een ernstig conflict heeft afgespeeld tussen twee mensen. Wij raken daar als derden bij betrokken. We onderscheiden zonder moeite een dader en een slachtoffer. Wat te doen?

Het zou het mooist zijn als de schade die het conflict heeft teweeggebracht, zo veel mogelijk hersteld zou kunnen worden. Omdat het om een conflict tussen twee mensen gaat, is de essentiële vraag daarbij: kan de relatie tussen dader en slachtoffer zo hersteld worden, dat er niet langer een reden is om van 'dader' en 'slachtoffer' te spreken? Ofwel: kan het dader- en slachtofferschap door een herstel van de relatie opgeheven worden? Dat zou prachtig zijn! Maar de praktijk wijst uit dat ernstige persoonlijke schade vaak niet (zomaar) hersteld kan worden en dat in veel gevallen de relatie tussen dader en slachtoffer (van één kant of van beide kanten) uiterst negatief geladen is. Wat dan te doen?

We gaan ervan uit dat de ernst van het conflict en de veroorzaakte schade te groot zijn om zomaar aan een en ander voorbij te gaan. Er moet gereageerd worden. In die reactie kan de aandacht primair uitgaan naar het slachtoffer (bijvoorbeeld door middel van troost of solidariteit), maar ook - en daarvan is vaker sprake - kan de aandacht zich vooral op de dader richten.

In het laatste geval zou je twee reactie-tendensen kunnen onderscheiden: de eerste tendeert naar *vergelding*, de tweede naar *vergeving*.

Beide reactie-tendensen zijn pogingen om de dader als dader te benaderen, waarbij dus de daad, het gevolg en de verantwoordelijkheid van de dader volstrekt ernstig genomen worden. Met 'vergeving' wordt hier dus geen 'zand erover' bedoeld, maar een tendens in de reactie van derden waarmee beoogd wordt de dader *geen* (of zo min mogelijk) leed aan te doen. Vergelding daarentegen vatten we op als een reactie-tendens waarmee beoogd wordt de dader juist *wel* leed aan te doen (omdat het vergeldingsprincipe dat vereist).

Voor alle duidelijkheid moet worden opgemerkt dat 'vergeving' hier dus niet slaat op een act van het slachtoffer zelf (want dan zou er toch een herstel van de relatie tussen dader en slachtoffer mogelijk moeten zijn en dat blijkt er nu juist vaak niet in te zitten).

Geen sinecure

Het is niet zonder reden dat 'vergelding' en 'vergeving' hier als 'tendensen' worden gedefinieerd. Zo functioneren deze kernbegrippen immers in de praktijk. Een reactie kan naar *vergeving* tenderen, terwijl de dader toch leed wordt aangedaan (bijvoorbeeld omdat tegemoet gekomen moet worden aan de vergeldingsverlangens van de slachtoffers en/of de samenleving, of omdat de dader zelf verlangt te boeten). Ook is het mogelijk dat binnen de reactie die naar vergelding tendeert, volop rekening wordt gehouden met verzachtende omstandigheden en graden van ontoerekeningsvatbaarheid.

Ondanks die nuanceringen staan we voor de vraag welke reactietendens onze houding ten opzichte van de dader zal bepalen. Wel, dat hangt er vanaf. Als we onze aandacht in de eerste plaats op het levensbelang van de dader richten, zullen we vermoedelijk naar *vergeving* neigen. Bovendien leidt aandacht voor de dader (en zijn of haar levensverhaal) niet zelden tot een nuancering van zijn of haar vermeende schuld. Die nuancering maakt de *vergevingstendens* nog sterker. Maar als de aandacht primair uitgaat naar het levensbelang van het slachtoffer, zal naar alle waarschijnlijkheid de *vergeldingstendens* de reactie bepalen.

De kernvraag met betrekking tot het bovenstaande is natuurlijk: sluiten de twee reactie-tendensen die we hebben onderscheiden elkaar uit? Het antwoord moet luiden, zoals hierboven bedoeld: ja! Want of je beoogt *geen* (of zo min mogelijk) leed toe te brengen, of je beoogt de dader bewust *wel* leed toe te brengen. Het is het één of het ander (al moet nogmaals worden benadrukt dat de *vergevingstendens* niet uitsluit dat de dader toch bewust leed wordt aangedaan, maar dan enkel en alleen voor zover het 'leed aandoen' in dienst kan staan van wat ten diepste beoogd wordt: *vergeving*).

Wel of geen leed toebrengen en de mate waarin dat

eventueel gebeurt, is geen sinecure! In veel gevallen leidt het bewust toebrengen van leed tot het ontstaan of de groei van negatieve gevoelens als wrok, haat en bitterheid. Vanzelfsprekend ligt dit anders als leed wordt toegebracht binnen een reactie die uitdrukkelijk naar vergeving tendeert.

In de praktijk van de uitvoering van het strafrecht wordt zondermeer duidelijk dat de twee tendensen elkaar normaliter uitsluiten. Deze praktijk tendeert (steeds onverhulder) naar vergelding (bewuste 'leed-toevoeging'). De humanitaire en resocialiserende maatregelen kunnen daarom niet meer dan (zwakke) correcties binnen die tendens zijn. Primair richt men zich in de praktijk op leedtoevoeging en de aandacht gaat dan ook niet in de eerste plaats uit naar het levensbelang van de dader. We constateren dat hier zonder er - kritisch - op in te gaan.

Met grote vreze

Het bovenstaande is van belang voor onze reactie op de studie van Niek Schuman naar goddelijke vergelding in het Oude Testament, *Gelijk om gelijk*. Schuman houdt een pleidooi voor een herwaardering van het vergeldingsprincipe. Hij maakt daarbij duidelijk dat ook voor hem vergelding (in de negatieve variant) kan neerkomen op bewuste 'leed-toevoeging'.

Schuman meent dat het vergeldingsprincipe in het Oude Testament terecht in verband gebracht wordt met Gods rechtvaardige reactie op het doen en laten van mensen. De cruciale vraag is nu of Schuman bedoelt dat God vergelding beoogt (uit is op 'leed-toevoeging' dus) of dat God juist vergeving wil (en dus niet uit is op 'leed-toevoeging', maar alleen ten dienste van vergeving - vergeldend - leed toebrengt aan mensen).

Je zou de vraag ook nog wat nijpender kunnen stellen: gaat volgens Schuman Gods aandacht primair uit naar het levensbelang van de daders of naar het levensbelang van de slachtoffers? Wie meent dat we ons eenvoudig van deze vraag kunnen afmaken door te stellen dat God in staat is daders en slachtoffers wat hun levensbelang betreft even primair aandacht te geven, vergist zich. Wij zijn het immers die een voorstelling van Gods rechtvaardigheid willen (of moeten) maken. Zolang wij het dilemma ervaren, speelt dat dilemma ook door in onze Godsvoorstelling. Daar is niets aan te doen.

Nu zou het ook nog kunnen dat Schuman bedoelt dat God met zijn vergeldende optreden in feite de relatie tussen dader en slachtoffer herstelt. Dat zou mooi zijn, maar het is de vraag of wij ons dat als een reële mogelijkheid kunnen voorstellen (het punt is juist dat we ons vaak geen enkel herstel van de relatie kunnen indenken!). Dus nogmaals: wat bedoelt Schuman? Als hij werkelijk meent (of beter: gelooft) dat God vergelding beoogt, zal Schuman rekening moeten houden met dat wat vergelding in mensen teweegbrengt: wrok, haat, bitterheid. Is dat het eindresultaat van Gods reactie op het doen en laten van mensen? Of maakt God het leed best allemaal weer goed? Maar dan beoogt Hij dus toch - uiteindelijk - 'vergeving'.

Kortom, de kwestie lijkt ons deze: als God werkelijk uit is op vergelding, is het eindresultaat van Gods reactie op het doen en laten van mensen 'een toename van wrok, haat

en bitterheid', maar als dat niet zo is (of als we dat niet hopen) en God is uit op vergeving, kunnen we ons alleen - vergeldend - leed van Godswege indenken, als dat leed volstrekt ondergeschikt is aan de vergeving.

Het gaat er in deze kwestie om hoe ernstig en reëel een eventuele bewuste 'leed-toevoeging' van Godswege gezien moet worden. Als die even ernstig en reëel is als de 'leed-toevoeging' die ondergetekenden af en toe in hun pastorale werk binnen justitiële inrichtingen meemaken, dan vrezen zij met grote vreze.

God klopt niet

Wellicht is het essentieel dat Schuman er meer dan eens op wijst dat het vergeldingsprincipe in de wereld van 'betalen en vergoeden' en van 'waarde en tegenwaarde' wortelt. Als vergelding gerealiseerd kan worden door een inspanning (financieel, materieel, fysiek of eventueel zelfs geestelijk), is de kans op het ontstaan of de groei van wrok, haat en bitterheid veel kleiner.

Maar het is de vraag of alle aangerichte schade inderdaad door middel van een inspanningsverbintenis vergolden kan worden. Persoonlijk leed vraagt volgens het vergeldingsprincipe om iets dat zoveel mogelijk gelijkwaardig is. Soms voldoet daar misschien alleen een andere vorm van persoonlijk leed aan (bewust toegebracht aan de dader). Er is een wereld van verschil tussen een inspanningsverplichting en het ondergaan van bewust toegebracht leed. Het laatste brengt immers schade toe aan het persoon-zijn van de dader, merkbaar - zoals gezegd - in (het ontstaan of de toename van) gevoelens van wrok, haat en bitterheid.

Het moge duidelijk zijn dat deze kwestie voor ons werk (en voor de inzet van de talloze kerkelijke vrijwilligers in justitiële inrichtingen en kerkelijke nazorg) van groot belang is. Met de nodige bescheidenheid proberen we af en toe tegenover (ex-)gedetineerden iets uit te beelden van Gods zorg voor mensen. Maar welk beeld staat ons daarbij voor ogen? Welk Godsbeeld dragen wij over? En als we dat al weten, hoe rechtvaardig en/of barmhartig is dat beeld-van-God dan, enerzijds met het oog op hen die zich dader weten, anderzijds met het oog op hen die slachtoffer zijn?

Er kan hierbij sprake zijn van een zekere spanning tussen theologie en pastoraat. In ons werk ontmoeten wij 'daders' die hunkeren naar heelheid, maar die ieder reëel perspectief daarop moeten missen omdat geen mens hen ooit zal kunnen vergeven. In een gesprek over vergeving en vergelding zei een gedetineerde laatst: 'Als ook God kwaad met kwaad vergeldt, dan klopt God niet.' Hij bedoelde wellicht dat God dan net zo min klopt als het leven waarin hij hopeloos verstrikt is geraakt. Mag van God worden verwacht dat Hij deze mens uit die strik bevrijdt? Ja toch? Maar dat is voor ons alleen dan voorstelbaar als uiteindelijk alle goddelijke vergelding aan de goddelijke vergeving ondergeschikt zal blijken. Want werkelijk, wij geloven niet dat het door Schuman met instemming geciteerde woord van Van Ruler ('In de liefde wordt het wereldraadsel gedragen, in de vergelding wordt het opgelost') ook maar enigszins betrekking kan hebben op het levensraadsel van de hierboven aangehaalde man die alleen nog maar kan hopen 'dat God wel zal kloppen'.

